

BIRTHE SJÖBERG

Tomtebissen – den besvärande tidningen

Den 5 januari 1857 fick Göteborg en ny tidning: *Tomtebissen*. Redaktörer var Viktor Rydberg och Jonas Philipsson. Just det här året var Rydberg en flitig författare. Han publicerade inte bara *Fribytaren på Östersjön* och *Singoalla* utan också *trektionio* artiklar i *Tomtebissen*. Märkligt nog har artiklarna inte fått den uppmärksamhet de förtjänar av Rydbergforskarna. I de cirka sextio texter om hans författarskap som jag studerat kommenteras endast *tio* artiklar. Av dessa tio finns enbart hälften återgivna i längre eller kortare citat.¹

Till viss del har det bristande intresset för *Tomtebissen*-artiklarna sin förklaring. När Karl Warburg i slutet av 1800-talet skrev *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning* (1900) gled han lite avfärdande förbi artiklarna. Likaledes lade han dem i stort sett åt sidan när han sammanställde *Varia* (1896–99) – den första antologin med Rydbergs journalistik. Endast en artikel publicerades i boken. Man förstår varför de sorterades bort när man ser hur tidskriften lite nonchalant kallades för "skämttidningen *Tomtebissen*" och det "lilla Göteborgska skämtbladet" i Rydbergbiografin.²

I stället för att presentera tidningen som en liten lustig parentes i Rydbergs författarskap kunde Warburg ha lyft fram likheterna mellan *Tomtebissen* och andra samtida politisk-satiriska tidningar. Under 1800-talet var det nämligen inte ovanligt med sådana, och dessutom fanns det flera som hade ordet "tomte" eller "nisse" med i sin titel. I Köpen-

¹ Se Birthe Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora 2005, s. 43–45 och 53–99.

² Karl Warburg, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning*, Stockholm 1900, s. 340 f.

hamn åren 1852–55 utgavs exempelvis *Folkets Nisse*. Den danska Nissen som finns porträtterad i ett xylografitryck är slående lik sin efterträdare i *Tomtebissen*.³ Ett annat exempel är den svenska *Söndags-Nisse* som utgavs åren 1862–1924.⁴

Att just en tomtensisse eller liten tomtegubbe (bisse är en dialektform för "liten gubbe") blev språkrör för politiska, satiriska åsikter är inte någon tillfällighet. Den nordiske Nissen har i den folkliga traditionen fyllt samma slags funktion som den engelska Punch-figuren, och Nisse-tidningarna har därför inte överraskande många drag gemensamma med brittiska *Punch, or the London Charivari*.⁵

Under svensk nutid har namnet "Tomtebissen" emellertid blivit vilseledande och gett associationer till jul. Det tycks leda tankarna till dikten *Tomten* och till *Lille Viggs Äfventyr*. Som exempel kan nämnas att det i efterordet till en faksimil-utgåva av *Lille Viggs Äfventyr* står att läsa följande: "Vid sidan av sitt medarbetarskap [i GHT] utgav han redan 1857 en liten tidning vid namn *Tomtebissen*" [min kurs.].⁶ Eftersom tidskriftens innehåll inte nämns och man har använt sig av Tomtebissen-vinjetten, den tecknade tomten, som illustration, ger formuleringen intrycket att *Tomtebissen* och *Lille*

³ Vinjetten på *Tomtebissen* är tecknad av Aron Jonasson, som var en av medarbetarna på tidningen. Se Rydbergssamlingen 124, KB:s handskriftsavdelning. Enligt Ulla Ehrensvärd skulle vinjetten vara lånad från *Folkets Nisse*. Se Ehrensvärd, *Den svenska Tomten*, Stockholm 1979, s. 50.

⁴ Lena Johannesson, *Xylografi och pressbild. Bidrag till trägravvyrens och till den svenska bildjournalistikens historia*, Uppsala 1982, s. 251–254.

⁵ *Punch, or the London Charivari* utgavs från och med 1841. Den här typen av tidskrifter var tidstypiska. Ett annat utomnordiskt exempel är den australienska *Punch – in Sydney with his Inexhaustible Bottle* som utgavs under 1850-talet. Exemplar finns på British Library.

⁶ Viktor Rydberg, *Lille Viggs Äfventyr* (1875), efterord: Bengt Lundblad, Göteborg 1993.

Viggs Äfventyr är samma slags berättelser med julanknytning.⁷

Men *Tomtebissen* är varken jultidning eller något oförargligt skämtblad. Tidningen är i högsta grad politiskt aktuell och innehåller artiklar där allehanda orättvisor och tokigheter angrips. Viktor Rydberg riktar sig mot adeln och kungahuset, kyrkan och prästerskapet, sociala orättvisor och industrialismens avarter. Han diskuterar också kvinnans rättigheter. Tonen i artiklarna är skarp och politiskt konsekvent, men åsikterna framförs med humor.

Vid den här tiden, kring 1857, stod Viktor Rydberg, som sympatiserade med den franska revolutionens ideal, politiskt till vänster om S.A. Hedlund. Denne hade till skillnad från Rydberg övergivit de revolutionära idéerna och anslutit sig till en "progressiv" liberalism, som han kallade det. Med "progressiv" menades här att de liberala frågorna först skulle genomföras med försiktighet och sedan med ökande hastighet. Rydberg och Hedlund hade alltså trots sin stora vänskap olika positioner inför de liberala politiska frågorna, vilket förmodligen är en av orsakerna till att Rydberg sade upp sitt redaktörskap och kort därefter slutade att skriva i *Tomtebissen*.

I ett dokument på Kungliga bibliotekets handskrifts-avdelning styrks antagandet att Hedlund kan ha varit orsaken till avhoppet. Här har Birger Schöldström gjort följande anteckningar: "Tidningen nedlades vid 1857 års slut enligt önskan af S.A. Hedlund, hvilken haft något slags obehag af att två af medarbetarne i hans tidning, G.H-S.T.,

⁷ Torsten Hegerfors är ensam om att kommentera tidningens missledande namn: "Tomtebissen är ingalunda, som man av namnet kunde förledas att tro, en publikation av oförargligt slag", skriver han i *Viktor Rydbergs utveckling till religiös reformator*, Göteborg 1960, s. 178.

utgåfvo ett satiriskt skämtblad.”⁸ Dessa två medarbetare var Viktor Rydberg och Jonas Philipsson. Själv skriver Rydberg i augusti 1857 i ett brev till sin forna elev, Rudolf Ström, följande: ”Jag var visserligen med om att grunda den lilla tidningen, men utträdde straxt derefter ur dess redaktion, emedan åtskilliga omständigheter hindrade mig att kvarstanna der; dock skrifver jag stundom i densamma en och annan artikel, och jag skall pricka framför dem, så att ni vet, hvilka de äro.”⁹ En av ”omständigheterna” kan vara just Hedlunds ”obehag”.

Viktor Rydbergs journalistik i *Tomtebissen* tycks allt sedan dess grundande ha väckt irritation bland hans annars så hängivna supportrar, vare sig det gällt samtida vänner och välgörare eller senare tiders forskare. En möjlig förklaring är att han här gav uttryck för politiska idéer som blev obekväma för Hedlunds politiska ambitioner. En annan förklaring skulle kunna vara att journalistiken bröt mot den monumentala bild av honom som man tecknade vid hans död. En tredje möjlig förklaring är Warburgs stora inflytande på efterföljande Rydbergforskare. I hans efterlämnade forskningsmaterial, som de flesta Rydbergforskare hänvisar till, finns få dokument och brev från 1850-talet – och som sagt, artiklarna i *Tomtebissen* omnämns avfärdande.

Men artiklarna i *Tomtebissen* kan i högsta grad bidra till att ge eftervärlden en mera komplett bild av Rydbergs författarskap och klarare belysa hans engagemang i religiösa och politiska frågor. De kan också tillföra vår bild av 1850-talets politiska och religiösa debatt nya dimensioner. Snart

⁸ Dokument om *Tomtebissen* finns i Bernhard Lundstedts ”Uppgifter angående svenska tidningar, tidskrifter och tidningsmän, 1885–1901”, s. 139 från Handskriftavdelningen KB. (signum U27, bibliogr.allm.).

⁹ KB, Rydbergssamlingen nr 155, brev till Rudolf Ström 15 aug. 1857. Från och med september kom Rydberg att publicera åtta artiklar i tidningen.

kommer samtliga artiklar som Rydberg skrev i *Tomtebissen* att bli tillgängliga i en textkritisk utgåva. Här följer ett smakprov på hans politisk-satiriska skrivkonst samt på tidningens programförklaring. Det är den inledande artikeln i första numret av tidningen.

N:r 1. Den 5 Januari 1857.

Tomtebissarne göra reda för sig.

Tomtebissar äro små välvilliga, oförargliga varelser, muntra till lynnet och vänligt sinnade mot allt hyggligt folk.

Detta är sagdt i all anspråkslöshet, utan någon afsigt att berömma oss sjelfva. Vi skatta blott åt sanningen, då vi på detta sätt skildra grundstämningen i vårt lynne.

De vistas helst på landsbygden, der de i osynlig måtto hjälpa den fattige och flitige torparen att förvärfva sitt torftiga bröd. De draga strå till hans lada, de pyssla i hans ladugård, så att kreaturen trifvas väl, de infinna sig nattetid, då alla andra sofva, på hans loge och tröska med sina små slagor hans säd ... Allt detta i största hemlighet ... Ingen får veta det ... Men om en resande vid midnattstiden händelsevis far förbi ett ensligt torp i skogen och hör dofva, täta slag genljuda från logen, då anar han nog, hvilka de äro, som svänga slagan.

Men det är icke blott fliten i landtmannens koja, som af Tomtebissarne gynnas och underhjälpes. I alla grenar af mensklig verksamhet sluta de sig, - i osynlig måtto förstås, - till den arbetsamme och redbare, han må befinna sig på samhällets högsta eller lägsta trappsteg. Då den stackars sömnerskan med värkande ögon lägger bort sömnen, för att med tankarne på den bekymmersamma morgondagen gå till hvila, då infinner sig stundom en Tomtebisse, fattar nålen och hjälper henne få arbetet färdigt till den bestämda tiden. Då skaldens fantasi arbetar, för att gifva form och innehåll åt de dunkla gestalter, som röra sig i djupet af hans själ, då kommer ibland en liten Tomtebisse och lyser med sin lykta in i hans tankars verkstad. Då statsmannen - den oegenyttige, högtänkande, för folkets sanna väl sträfvande statsmannen - ser en byggnad ramla, hvars stenar han under sömnlösa nätter med sitt eget hjertblod såsom murbruk

sammanfogat, då fläktar en Tomtebisse svalka åt hans panna och öppnar för hans misströstande blick en utsigt mot det kommande, som visar, att icke en droppe af hans blod varit spilld förgäfves ...

Sådan är Tomtebissarnes verksamhetskrets!

Men de hafva även en annan. De äro det lumpnas och dåligas afsvurna fiender och göra elakt folk så många spratt, de kunna hitta på. De gömma den giriges skatter så väl, att han sjelf ej hittar dem; de missleda den egennyttige, just då han tror sig varit som aldra slugast; de omgifva den late med en luftkrets af tunga dunster, som göra honom ledsen vid allt; de väcka den brottsliges samvete; de lugga falska politici¹⁰, fega rådgifvare så att hårtestarne flyga ...

Vare detta nog sagdt om Tomtebissarne i allmänhet! Vi komma nu till oss sjelfva.

Vi undertecknade Tomtebissar hafva beslutat att såsom tidningsutgifvare fortsätta vår politiska verksamhet. Vi säga "fortsätta", ty ingen må tro, att vi icke länge rört oss på det fältet! Vi äro små, men durkdrifna politici, derom är intet tvifvel. Att vi icke ens äro alldeles obekanta med förhållandena å högsta ort bevisar vårt sednaste afventyr, som vi här, med iakttagande af all grannlagenhet, vilja berätta.

En vacker natt - det är nu temligen längesedan - sammanträffade vi, Nisse och Puck, lika godt hvar. Vi kände behof af en pikant förströelse och började rådgöra, huru vi skulle finna en sådan. Puck föreslog en resa till hufvudstaden och ett besök inkognito i sjelfa konseljen. Förslaget var inte så rasande: Nisse bifaller det. Och nu bär det af som Jehu raka vägen till Stockholm och burdus in i rådkammar- en. Nisse sätter sig grensle öfver axlarne på föredragande ministern - dock utan egentlig afsigt att topprida honom;

¹⁰ *Politici*, pluralform för *Politicus*, Betydelse: 1. Statsman, 2. Slug, illistig, slipad man, 3. En, som är fallen för att politisera. A.F. Dalins *Ordbok över svenska språket*, Stockholm 1853.

Puck åter hänger sig fast vid kakelugnssnöret och gungar der under hela sessionen. Hvad vi sågo vilja vi i korthet berätta: vi sågo en etta och några nollor¹¹ – ingenting annat. Hvad vi hörde – dermed tiga vi, ty det har aldrig varit vår sak att lyssna, för att sedan springa med sqvaller. Men då vi efter sessionens slut befunno oss ensamma, sade Nisse till Puck:

- Här måste snart ske en förändring; derom är jag nu djupt öfvertygad.

- Jag äfven, sade Puck.

- Verkligen? Du äfven? inföll Nisse, ty Puck plär ofta ha sin åsigt för sig.

- Ja, och till bevis på det oryggliga i min öfvertygelse, vill jag krypa in i en ministerportfölj och hålla mig der i frivillig arrest, tills den kommer i andra händer. Vågar du detsamma?

Sagdt och gjordt! Vi kröpo utan betänkande in i hvar sin portfölj. Men dagar, veckor, månader förflöto, och portföljerna tummades af samma händer. Vi gäspade, vi vredo oss, vi hade förskräckligt tråkigt ... ett pikant äfventyr i sanning! Slutligen dagades vår befrielsestund. Den portföljen, i hvilken Puck låg – om vi ej misstaga oss, var det finansportföljen – öfverlemnades med en artig bugning af en herre – vi tro det var frih. Palmstjerna¹² – till en annan herre – om vi minnas rätt, herr Gripenstedt¹³. Puck stack upp hufvudet,

¹¹ *Vi sågo en etta ...* : Oscar I, Sveriges konung 1844-1859.

¹² *Frih. Palmstjerna*, Carl Otto Palmstjerna, 1790–1878, var finansminister 1851–56. Han medverkade i det ekonomiska och materiella reformarbetet, men motarbetade frihandelssystemets införande. År 1859 blev han en av ledarna till det konservativa junkerpartiet vid riksdagen. *Nationalencyklopedin* och *Svensk uppslagsbok* (2. uppl.).

¹³ *Gripenstedt*, Johan August Gripenstedt, 1813–74, var liberal politiker. Från maj 1856 till juli 1866 var han finansminister. Han var frihandelspolitiker och införde liberalare tulltaxor. Under 1857 års penningkris ombesörjde han ett stort lån ur statskassan till Skånes enskilda bank.

och då han såg den sistnämndes anletsdrag, hoppade han förtviflad ur sitt fängelse, ropade på Nisse, och begge togo vi i största hast till fötterna med den fasta föresats, att aldrig mer bevista konseljerna, äfven om vi komme in i ett konstitutionsutskott och genom fordringar på protokollerna öfver utrikespolitiken blefve icke blott kompetenta utan rent nödvändiga ministerämnena.

Vi beslöto i stället, såsom ofvan är nämndt, att såsom tidningsskrifvare fortsätta vår politiska verksamhet. Den fria pressen har vid innevarande riksdag vunnit en så afgjord seger, ett så enhälligt erkännande af sitt värde,¹⁴ att vi med en känsla af stolthet sluta oss till dem, som med goda afsigter arbeta inom densamma.

Vi hafva kallat vår tidning "Tomtebissen", emedan den skall blifva en så trogen bild som möjligt af en äkta Tomtebisse ... glad på ytan, men allvarsam på botten ... godlynt, men därför icke hvad man kallar flat. Vi hålla käppen helst bakom ryggen, men vi ha den dock, såsom titelvignetten på ett tillfredsställande sätt bevisar.

Lånet gav idéen till den senare Allmänna hypoteksbanken 1861. Mest känd blev han kanske för sin statliga järnvägspolitik. Hans proposition om anslag till stambanorna 1857 som gällde 103 miljoner kronor väckte stor uppståndelse. Tillsammans med Louis De Geer gick han 1863 mot Karl XV när en svensk-dansk allians diskuterades. Hans engagemang mot skandinavismen ledde till att ett svenskt deltagande i dansk-tyska kriget förhindrades. *Svensk uppslagsbok* (2. uppl.).

¹⁴ År 1854 hade regeringen presenterat en proposition vars huvudpunkt var att Tryckfrihetsförordningen skulle berövas sin karaktär av grundlag och att Regeringsformen skulle omfatta frågor som den allmänna tryckfriheten, offentlighetsprincipen, jurysystemet och censurförbudet. Konstitutionsutskottet biföll förslaget och man beslöt att det skulle tas upp vid nästa riksmöte. När förslaget behandlades i riksdagen i december 1856 förkastades det av samtliga fyra stånd. Tryckfrihetens anhängare hade segrat. *Den svenska pressens historia. Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001., s. 111.

Vårt program är i få ord affärdadt. Vi vilja på vårt sätt behandla "dagens frågor". Det finnes serskilta recepter, enligt hvilka s.k. ledande artiklar för tidningarne tillverkas; i många af dem ingår en större dosis opium. Detta sömngifvande ämne hafva *vi* beslutat undvika vid tillredandet af *våra* uppsatser. Utom behandlingen af "dagens frågor", vilja vi äfven meddela alla märkligare, mer och mindre befängda händelser, som tilldraga sig inom och utom landet.

Märk väl! Vi lägga tonvigt på ordet *märkligare*, för att ej lofva mer, än vårt lilla utrymme kan hålla.

Såsom vänner af det nu i Sverige herrskande systemet, faller det af sig sjelft, att vi ej kunna underlåta att egna vår uppmärksamhet åt spektakel. Härom mera längre ned under rubriken "Theaternotiser".

Se der vårt program! Hvad vår *färg* beträffar torde den upplysning vara tillräcklig, att vi hvarken lida af den legitimitiska hvitsoten eller af den blaserade gråhet¹⁵, som anses så intressant i vissa kretsar. Vi äro af en frisk hy ... en smula rödlätta tillochmed ... okonstlade och oförderfvade naturens barn!

Sedan vi hänvisat till nedanstående tillkännagifvande, hafva vi, såvidt vi minnas, ingenting mer att tillägga i vår redogörelse, utan helsa härmed vårt publikum välkommet och teckna med högaktning

Nisse,
Tomtebisse.

Puck,
Äfven Tomtebisse.

¹⁵ Gråliberaler kallades den grupp av liberaler som stödde Oscar I:s liberala ministär. De kritiserades skarpt av vänstern inom liberalismen. Lars Johan Hierta beskylldes av den yttersta vänstern att gå "de gräs" ärenden. Se Hierta i *Svensk uppslagsbok* (2. uppl.).

På anmodan af Herrar Tomtebissar Nisse och Puck, hvilka, såsom icke egande burskap¹⁶, ej äro i stånd att præstera vederhäftighetsbevis¹⁷, hafva undertecknade trott sig icke böra neka dem den tjensten att öfvertaga förläggarskapet till den af bemälte Bissar redigerade tidningen "Tomtebissen" och med detsamma äfven ansvaret för såväl tidningens ordentliga utgifvande som dess innehåll. "Tomtebissen" kommer till en början att utgifvas hvarannan vecka (nästa N:r utkommer dock först den 30 dennes). På det att tidningens läsare må hinna göra hans bekantskap, innan de för längre tid binda sig vid honom, emottages tillsvidare ingen prenumeration, utan blifva lösa nummer under årets första kvartal att mot **3 sk. b:ko**¹⁸ exemplaret tillgå i Rikets alla Boklådor.

Göteborg i Januari 1857.

Victor Rydberg

J. Philipsson

¹⁶ *Burskap*, försvann inte förrän 1864 och då i samband med den nya näringslagstiftningen. Burskap innebar rättighet att i staden idka borgerlig näring och att vara delaktig i borgerskapets övriga privilegier, t.ex. medlemskap i vissa kassor. *Svensk uppslagsbok* (2. uppl.).

¹⁷ *Vederhäftighetsbevis*, bevis om vederhäftighet. Vederhäftighet är en juridisk term som anger att en person är i stånd att uppfylla sina ekonomiska åtaganden. Vissa myndigheter utfärdade efter att ha inhämtat upplysningar bevis om vederhäftighet. *Svensk uppslagsbok* (2. uppl.).

¹⁸ *Sk. b:ko*, myntenheten skilling banko. Skillingräkningen upphörde 1855 och ersattes med ören. Tre nya ören hade ungefär samma värde som en skilling banko. *Svensk uppslagsbok* (2. uppl.).